

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KİM BAĞLAÇLI YARDIMCI CÜMLELER

Hülya SAVRAN

Kim bağlama edatlı yardımcı cümleler, ilk olarak Uygur metinlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Biz bu çalışmamızda, daha önce bazı araştırmacıların da yardımcı cümlelerle ilgili yaptıkları çalışmalarında değindikleri, bu **kim** bağlama edatlı yardımcı cümlelerin, Eski Türkiye Türkçesindeki durumunu vermeye çalıştık.¹

Baş cümle, asıl fikri taşıyan ve tam bir hüküm bildiren bir kuruluştur. Yardımcı cümle de, baş cümlenin anlamını türlü münasebetlerle tamamlayan ve yine baş cümlenin, cümle şekline sokulmuş bir ögesidir. Yardımcı cümle baş cümleye ya doğrudan ya da bir bağlama edatı yardımıyla bağlanır. Türkçenin cümle yapısına aykırı olan bu bağlama edatları, daha İslâmiyetin tesirinden önce dilimize girmeye başlamıştır. Uygurlar İranlı kavimlerden ve Toharlar'dan etkilenerek, bu kavimlerin dillerinde kullandıkları yardımcı cümle bağlama edatlarını taklit etmişlerdir. Daha sonraları yabancı kaynaklı bağlama edatlarının yerlerini Türk dili kaynaklı kelimeler almıştır. İşte söz konusu **kim** de Uygurca devrinden itibaren kullanılan, Türkçe '**kim**' soru zamirinden başkası değildir. **Kim** gibi '**ne**', '**kanyu**', '**kaçan**' gibi kelimeler de bu tür cümle yapımında kullanılan bağlama edatları olmuşlardır.

Yardımcı cümle, baş cümlenin cümle şekline sokulmuş bir ögesi olduğu için, bir cümleyi oluşturan öge çeşitleri, yardımcı cümlelerin de çeşitlerini belirleyecektir.

Aynı durum, **kim**'li yardımcı cümleler için de geçerlidir. Biz bu çalışmamızda, **kim** ile baş cümleye bağlanan yardımcı cümlelerin, Eski Türkiye Türkçesinde de tıpkı Uygurcadaki örneklerinde olduğu gibi, ya yüklem, özne, nesne, tümleç cümlesi ya da vasıflama cümlesi olarak görev yaptığını gördük.

Eski Türkiye Türkçesinden topladığımız **kim**'li yardımcı cümle örneklerini, baş cümlenin yüklemiyile olan münasebetlerine göre aşağıda toplu olarak tasnif ettik.

¹ Bakınız: J. Eckmann, "Çağataycada Yardımcı Cümleler", TDAYB 1959, TDK, Ankara 1988, s. 27-58. M. Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", TDAYB 1955, TDK, Ankara 1988, s. 59-71. Ş. Tekin, "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", TDAYB 1965, TDK, Ankara 1966, s. 35-63.

Bu çalışmamız, Türk dilinin öteden beri sorunu olan yardımcı cümleler konusunun bir bölümüne ışık tutmak amacıyla kaleme alınmıştır.

YÜKLEM CÜMLESİ

Yüklem isminin cümle şeklinde genişletilmiş türüdür. Yüklem cümlelerinin çok yaygın olmadığı görülür.

Dahı bir câhil kişi kim cömerd ola yiğrekdür tanrı katında şol kişiden kim âbiddür ve nâkesdür (BTK C1. 365,6-7) 'Tanrı katında cömert olan bir kişi, ibadet eden ve cimri olan o kişiden daha iyidir.'

Bizim merhum Rüstem Paşa evkafı kim yonca çayırır, kimin üzerinedir? (TS IV. 2565,16-17) 'Yonca çayırı olan bizim merhum Rüstem Paşa'nın arazisi, kimin üzerinedir?'

ÖZNE CÜMLESİ

Kim bağlama edatıyla baş cümleye bağlanan bu tür yardımcı cümleler, baş cümlelerin öznesi durumundadır. Baş cümleye bağlanışları bakımından iki ana gruba ayrılır. Birinci grupta bağlama edatı olan **kim**, yardımcı cümlelerin öznesi, nesnesi, tümleci veya vasıflayıcısı olabilir. İkinci grupta ise **kim**'in yardımcı cümlelerin öğeleri ile hiçbir ilgisi yoktur. Burada **kim**, yardımcı cümlelerin bir ögesi de değildir. Yardımcı cümle kip-zaman, bildirme, soru, istek-dilek, şart cümleleri olarak baş cümleye bağlanır.

I. a) kim, yardımcı cümlelerin öznesi

Ya kimdir kim bana dua kıldı duasın kabûl etmedim (TS IV. 2562,23) 'Ya bana dua edip de duasını kabul etmediğim kimdir.'

Aşk durur kim ağladur hem güldürür (BTK C 1. 300,10) 'Ağlatan ve güldüren aşktır.'

Kim alursa bu kitâbı yâdına / İre cümle mânînün bünyâdına (BTK C 1. 301,1) 'Bu kitabı yadına alan, bütün mananın bünyadına erişir.'

b) kim, yardımcı cümlelerin nesnesi

Her kimi kim Tañrı'ya da'vet itdimise birez fikr itdi (Kıs. Enb. 172 a5-6) 'Tanrı'ya davet ettiğim her kişi biraz düşündü.'

c) kim, yardımcı cümlelerin tümleci

Her kime kim kahr ve haşm nazarıyla bakalar cümle cihânuñ müdbiri ve merdûdı olur (Kenz. Kü. 7 a3) 'Hiddet ve öfke nazarıyla baktıkları her kişi, cümle cihanın bahtsız ve reddedilmiş olur.'

Her kime kim söylerdi adın dimezdi, aña bir bir lakâbıla söylerdi (Kıs. Enb. 145 a7) 'Seslendiği herkese adını demezdi, ona bir lâkapla söylerdi.'

ç) kim, yardımcı cümlenin bölüklerinden birinin vasıflayıcısı

*Kara kavurma pişürüp kırk big kızına iletün her ki yidi ol degül, her kim yi-
medi oldur* (DK 52,3) 'Kara kavurma pişirip kırk bey kızına yedirin. Her kim yerse
o değildir; her kim yerse odur.'

d) kim'e baş cümlede bir gösterme zamiriyle işaret edilir

Şehit ol kişidir kim anı müşrikler katletmiş ola (TS IV. 2565,22) 'Şehit o kişidir
ki, onu müşrikler katletmiş olsun.'

Mâl kim Tanrı bana virdi budur / Kim bu mâli isteye ol usludur (BTK C 1. 262,5) 'Tanrı'nın bana verdiği mal budur ki bu malı isteyen o (kişi) usludur.'

Ol kimdir kim benim kapım kaktı, ana kapı açmadım (TS IV. 2562,22) 'Benim
kapımı vuran o kimdir, ona kapımı açmadım.'

II. a) Kip-Zaman cümlesi

Bu tür yardımcı cümlelerin yüklemeleri bildirme kiplerinden oluşur.

Ol kim öldi ölümsüz ol kaldı / Uçmağı bu cihânda nakd aldı (BTK C 1. 262,4) 'Bu şekilde kendi benliğini öldüren ölümsüz oldu ve cenneti bu dünyada satın aldı.'

Kim ölürse bu gün diri ola / Ol kim ölmez yarın yavuz ola (BTK C 1. 262,5) 'Kim böyle ölürse bugün diridir. Ölmeyen yarın (kıyamette) kötü olur.'

b) Bildirme cümlesi

*Olur kim bu virdiğim nesne sizün virdiğünüz çün degüldür, belki benüm ke-
remümdür* (Kıs. Enb. 86 a1-2) 'Olur ki bu verdiğim nesne sizin verdiğiniz için de-
ğil, belki benim keremimdir.'

c) Soru cümlesi

Ne kim var eyü kedhudadur şaha (Kenz. Kü. 53 a9) 'İyi olan her şey şaha yar-
dımıcıdır.'

ç) Dilek-istek cümlesi

Olmaya kim söyleyesin dahiya / İşide düşüni sana kahıya (BTK C 1. 272,9) 'Sa-
kın bir başkasına söyleme, (zira) senin düşünüyüşünü ve sana kızar.'

Okudukca gerek kim yâd idesin (Kit. Ev. 16 b329) 'Okudukça yâd etmen
gerek.'

d) Şart cümlesi

Medîne şehri de bir ulu şardur / Ne kim ister olursañ anda vardur (Kit. Ev. 2 b22) 'Medine şehri de bir ulu şehirdir; neyi istersen onda vardır.'

NESNE CÜMLESİ

Bu tür yardımcı cümleler, baş cümlenin nesnesi durumundadır. Bunlar da baş cümleye bağlanışları bakımından ikiye ayrılır. Birinci grupta bağlama edatı **kim**, cümlenin öznesi, nesnesi veya tümleci olabilir.

İkinci grupta **kim**, cümlenin hiçbir ögesi değildir. Yardımcı cümle kip-zaman, bildirme, soru, istek ve emir, başkasının sözlerini aynen nakletme (oratio recta) ve soru cümleleri olabilir.

Kim ile birlikte '**ne kim**' , '**neyi kim**' de bağlama edatı olarak kullanılmıştır.

I. a) kim, yardımcı cümlenin öznesi

Gördü kim uçmağa döndü dürlü ziverle zemin (TS IV. 2564,14) 'Türlü süs ile yerin cennete döndüğünü gördü.'

Kişi aşk işün sanıma kim başara (BTK C 1. 304,24) 'Kişinin aşk işini başaracağını sanma.'

Diler kim koya pusu gice ile (TS IV, 2565,8) 'Pusuyu, geceleyin koymasını diler.'

b) kim, yardımcı cümlenin nesnesi

Bile tadam neyi kim sen tadarsan (ITS IV. 2562,10) 'Sen neyi tadarsan ben de (onu) tadarım.'

Ne kim Tañrı emr itdi kıyâmete degin işidür olacaktır (Kıs. Enb. 2 a1-2) 'Tanrı neyi emretti ise kıyamete değin işitir, olacaktır.'

Her ne kim saña didüm, hak didüm (Kıs. Enb. 16 a9-10) 'Sana dediğim her şeyi doğru söyledim.'

II. a) Kip-Zaman cümlesi

Bu tür yardımcı cümlelerin yüklemeleri bildirme kiplerinden oluşur.

Sanmanuz kim kocalık büktü belin Zati'nin (TS IV. 2563,16) 'Zati'nin belini yaşlılığın büktüğünü sanmayınız.'

Gördi kim Mansûr bin Ammâr rahmetullahü aleyh bir miskin için nesne diler (BTK C 1. 365,11-12) 'Mansur bin Ammar rahmetullahi aleyh'in bir miskin için nesne dilediğini gördü.'

Ben varayın, andan haber alabilesi olursam, bellü bilin kim gerü gelmezem (TS IV. 2562,14-15) 'Ben varayım, ondan haber alabilecek olursam, geri gelmeyeceğimi, açıkça bilin.'

b) Bildirme cümlesi

Mürüvetde ne kim vardur benüm hakkumda kıldun sen / Vefânun mâdeni oldun sehânun lûtf ile kânı (Mec. Nez. 3,20) 'İyilikseverlikte ne varsa benim için yaptın, vefanın menbaı cömertliğin (ise) lûtf ile kaynağı oldun.'

Bilürsüz kim garaz çirkin marazdur (Kenz. Kü. 52 a5) 'Garazın çirkin maraz olduğunu bilirsiniz.'

c) İstek ve emir cümlesi

Bu tür cümlelerin yüklemi emir, şart, istek ve gelecek zaman kiplerinde bulunur.

Ben dahi reva görmezim kim davarını eksiğe isteyem (TS IV. 2564,1) 'Ben dahi reva görmem ki davarını eksiğe isteyeyim.'

Yok idi malûm davarum kim virem (BTK C 1. 262,4) 'Malım ve davarım yok idi ki vereyim.'

Şeyyâd-ı Hamza ol şâhdan diler kim kurtula âhdan (BTK C 1. 270,13) 'Şeyyad Hamza, o şâhtan, âhtan kendisini kurtarmasını diler.'

Ben revâ görmezim kim anın gibi mürdardan ötürü sen ayruksıyasın (TS IV. 2563,10-11) 'Onun gibi murdardan ötürü senin ayrı kalmanı ben reva görmem.'

ç) Başkasının sözlerini aynen nakleden ibareler (oratio recta)

Didi kim tazeliğim çağında / Bir gülün bülbül idim bağında (TS IV. 2566,11-12) 'Dedi ki: Tazeliğim çağında, bir gülün bağında bülbül idim.'

Dedi can kim şecaat budur ey ten (TS IV. 2563,12) 'Can dedi ki: Ey ten, şecaat budur.'

...buyurur kim: Cömerd kişi yakındur Tanrıya dahı yakındur uçmağa, ırakdur tamudan (BTK C 1. 365,3-4) 'Buyurur ki: Cömert kişi Tanrı'ya ve cennete yakındır, cehennemden uzaktır.'

d) Soru cümlesi

Bilemezvenin kim niceye değin / Bu gönlüm benüm dirmeyiser ögin (BTK C 1. 303,15) 'Bu gönlüm ne zamana kadar aklını başına almayacak bilmiyorum.'

Bilgil kim bu kitâb-ı şerifi düzmekliğe bais ne oldu? (TS IV. 2562,16) 'Bu kitab-ı şerif'i yazmama bais ne olduğunu bil.'

Deneyevüz görevüz kim kankısı ahsendir amel yönünden (TS IV. 2565,14-15) 'Amel yönünden hangisinin ahsen olduğunu deneriz, görürüz.'

TÜMLEÇ CÜMLESİ

Baş cümle faaliyetini çeşitli yönlerden açıklayan ve tamamlayan bu yan cümle çeşidi, fonksiyonlarına göre kendi arasında 'zaman, yer-yön, tarz, hedef, neden, netice, karşılaştırma, şart ve müsaade cümlesi' olarak çeşitlere ayrılır.

a) Zaman cümlesi

Zaman anlamı veren yardımcı cümle, baş cümle faaliyetinin ne zaman cereyan ettiğini gösterir. **Kim**, ya tek başına ya da '**kaçan, çün, ol vakt, evvel**' kelimeleri ile birleşerek zaman cümlesi fonksiyonundaki yardımcı cümleleri baş cümleye bağlamıştır.

Zaman cümlesi, baş cümle faaliyetinin cereyan ettiği zaman ile kıyaslandığında, karşımıza üç farklı zaman türü çıkar:

Baş cümle ile yardımcı cümle faaliyetinin aynı zamanda geçtiği zaman (simultaneitas), yardımcı cümle zamanının baş cümle zamanından önce geçtiği zaman (anterioritas), yardımcı cümle zamanının baş cümle zamanından sonra geçtiği zaman (posterioritas).

Baş cümle ile yardımcı cümle aynı zamanda

Vaktı su içmeğin ol vakıttır kim gıdâ sinmeğe yönelmiş ola (TS IV. 2563,23-24) 'Gıda sinmeye yönelmiş olduğunda su içmenin vaktidir.'

Ol vakt kim Adem anı vasiyyet itdi, biñ yaşındaydı. (Kıs. Enb. 25 a12-13) 'Adem onu vasiyet ettiği zaman bin yaşındaydı.'

Yardımcı cümle zamanı baş cümle zamanından önce

Ecel sayruluğı çün kim irişse / Tımâr itmez ana yüz bin tabîbân (BTK C 1. 267,64) 'Ecel hastalığı eriştiğinde onu yüz bin doktor (bile) iyileştiremez.'

Kaçan kim kızı gördü, döndü gitti (TS IV. 2151,7) 'Kızı görünce, döndü gitti.'

Uşbu od kim gönlüme düşdi benüm / Mûm gibi yandı kamu cânım tenüm (BTK C 1. 275,8) 'Bu ateş gönlüme düştüğü zaman, bütün canım ve tenim mum gibi yandı.'

Evvel kim hareme girdüm bakdum şol kubbeyi gördüm (Kit. Ev. 21 a383) 'Harem'e girdiğim zaman baktım, şu kubbeyi gördüm.'

Yardımcı cümle zamanı baş cümle zamanından sonra

Hâzer buyurdı, ol arada kim İbrâhîm'i oda atdılar (Kıs. Enb. 53 a11) 'Hazer buyurduğu sırada İbrahim'i ateşe attılar.'

vakt olur kim bunlar za'if olur, Hak Ta'âlâ'ya tesbîh iderler, gine kuvvetlenür-ler. (Kıs. Enb. 3 a5-6) 'Vakit olur ki bunlar zayıf olur, Hak Teala'ya tesbih ederler, yine kuvvetlenirler.'

b) Yer-yön cümlesi

Bu yardımcı cümleler, baş cümle faaliyetinin yerini ve yönünü tayin eder.

Bâri her 'âli makâmı kim baña 'arz itdiler / Bakdum u geçdüm ü göz yumdum u yüz döndürmedüm (Kenz. Kü. 28 b6) 'Allah'ın bana arz ettiği her yüce makama baktım, geçtim, göz yumdum ve yüz döndürmedim.'

Neye kim dilerler idi irdiler (Kenz. Kü. 88 b2) 'Diledikleri şeye ulaştılar.'

c) Tarz cümlesi

Tarz cümlesi, baş cümle faaliyetinin nasıl ve ne şekilde cereyan ettiğini anlatır. İncelediğimiz eserlerden hareketle bu tür yardımcı cümlenin fazla yaygın olmadığı görülmüştür.

Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek (DK 81,1) 'Baba bana öyle bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı.'

Ol öyle adam degüldür kim saña görine (DK 78,9) 'Sana görünecek tipte adam değildir.'

ç) Hedef cümlesi

Baş cümle faaliyetinin hangi hedef doğrultusunda ve nasıl bir maksatla vukû bulunduğunu belirten yardımcı cümlelerdir. Yükleme dilek veya emir kipinde olabilir. **Kim**, **'tâ'** kelimesi ile de birleşerek bağlama görevinde bulunabilmektedir.

Ateş-i haddinde kim hüsnün buhur eyler sepend / Hüsnüne tâ kim yavuz göz-ler irürmeye gezend (TS IV. 2565,6-7) 'Üzerlik, yanağının ateşinde güzelliğini buhur eyler; ta ki kötü gözler güzelliğine zarar vermesin.'

Gözümü aç kim seni bellü görem (BTK C 1. 263,10) 'Gözümü aç da seni açık bir şekilde göreyim.'

Tanrıyı dut kim kalasın sen ebed (BTK C 1. 263,8) 'Tanrı'yı tut ki ebediyyen kalasın.'

Bu garîb-nâme anın geldi ile / Kim bu dil ehli dahı mânî bile (BTK C 1. 301,7) 'Bu dil ehli de (Türkçe konuşanlar da) anlasın diye bu Garib-name Türk diliyle yazıldı.'

Bizlere böyle öte beri gönderin kim çöplenip dua idelim (TS IV. 2562,17) Bizlere böyle öte beri gönderin ki çöplenip dua edelim.'

d) Neden cümlesi

Baş cümle faaliyetinin nedenini bildiren cümlelere, neden cümlesi denir. **Kim** bağlama edatı burada da ya tek başına ya da '**zîra**' kelimesi ile yardımcı cümleyi baş cümleye bağlar:

Ey garik-ı bahr-i isyân yüzün ol dergâha ur / Kim anın bir katra fazlı bin cihan cürmünü yur (TS IV. 2565,12-13) 'Ey isyan denizinin boğulmuşu, yüzünü o dergâha vur ki onun bir damla fazlı, bin cihan cürmünü yıkar.'

Dükeliniz tanık olunuz kim ol cemi'-i mali kebin maslahatı için aldım (TS IV. 2562,7-8) 'Hepiniz tanık olunuz ki o malın hepsini kefen maslahatı için aldım.'

Yâ halâyık öyle dimen! Zîrâ kim ol gulâm Hayberi alduğum gün kâfirlerden alduğumuz mâldan üleşmedin bir don aldı (BTK C 1. 365,45-46-47) 'Ey halayık, öyle demeyin! Zira ki o köle Hayber'i aldığım gün, kâfirlerden aldığımız maldan üleşmeden bir kaftan aldı.'

Yıme gussa kim kişiyi gussa yir (BTK C 1. 304,22) 'Tasalanma, zira tasa insanı yer bitirir.'

e) Netice cümlesi

Baş cümle faaliyetinin neticesini belirten yardımcı cümledir. Baş cümlede genellikle 'öyle, o kadar, o derece' anlamına gelen bir gösterme zamiri veya ibaresi bulunur ve bu zamirle yardımcı cümleye işaret edilir. Burada kullanılan gösterme zamirleri '**şol kadar**' ve '**şöyle**'dir.

Şöyle urdı kim nideyim ben size (Yus. Zel. 5,12) 'Şöyle vurdu ki ben size ne edeyim.'

Bîçareyi sinlesi şöyle kısa kim iyeğülerin biri birine geçire (TS IV. 2565,23-24) 'Biçareyi mezarı öyle sıkar ki, kemiklerini birbirine geçirir.'

Sünüligi Depegözün gözine eyle basdı kim Depegözün gözi helâk oldu (DK 227,2) 'Süngüyü Tepegöz'ün gözüne öyle bastı ki Tepegöz'ün gözü helak oldu.'

Şöyle na'ra urdı, haykırdı kim tağ ve taş yangulandı (DK 227,3) 'Öyle nara attı, haykırdı ki dağ ve taş yankılandı.'

f) Karşılaştırma cümlesi

Baş cümle faaliyetinin benzer bir şekilde, yardımcı cümlede de cereyan ettiğini gösteren yardımcı cümledir. Burada da **kim**'i, ya tek başına ya da '**öyle kim**' ve '**güyâ**

kim' gibi benzerlik bildiren bir zamir veya ibare ile kurulmuş kombinasyonlarını görmek mümkündür:

Bir serve mâil oldu gönül şahbazı kim / Tûba vü Sidre ana nazar bir budak de-ğil (TS IV. 2565,1011) 'Gönül şahbazı bir serve mail oldu ki Tuba ve Sidre, onun nazarında bir budak değil.'

Bu dünyada ne ola kim âhiretde ol olmaya (BTK C 1. 290,11) 'Bu dünyada ne olsun ki ahirette de o olmasın.'

Senden beni cüda gören eyle sanır kim ol / Canı teninden ayrı düşen kuru gevdedir (TS IV. 2564,2-3) 'Beni senden ayrı gören (benim) canımın tenimden ayrı düşen, kuru gövde gibi sanır.'

Dereceli karşılaştırma

Gerçeksiz karşılaştırma bildiren cümlelerde '**güyâ kim**' bulunur:

Büydan hoş, renkten pâkizedir nazik tenin / Beslemiş koynunda güya kim gül-i ra'na seni (TS IV. 2566,13-14) 'Sanki seni gül yanaklı koynunda beslemiş gibi tenin kokudan hoş, renkten pakizedir.'

g) Şart cümlesi

Baş cümle faaliyetinin şartını ifade eden yardımcı cümlelerdir. -sA eki ile yapılan şart cümleleri, baş cümleye çoğunlukla doğrudan bağlandıkları için **kim**'li örneklerle çok fazla rastlanılmaz. Nadiren de olsa yardımcı cümlenin istek kipinde olduğu örnekler de vardır. Bazı örneklerde kim, Farsça '**eger**' ile birlikte kullanılmıştır. Baş cümle faaliyetinin mümkün olabilirlğine ve kipine göre alt bölümlere ayrılabilir:

Gerçek ve mümkün şart

Baş cümle kipi geniş zaman ve emir kipinde olabilir:

Kangı kişi kim bu sözden yol vara / Tanrı anın müzdini bana vire (BTK C 1. 262,3) 'Hangi kişi bu sözden hareket ederek doğru yola giderse, Tanrı onun mükâfatını bana versin.'

Alî-vârdur eger her kim göre zâhir diler ise (Mec. Nez. 3,14) 'Herhangi birisi eğer dilerse açık bir şekilde onun Ali gibi olduğunu görür.'

Her kime kim yâr ya kardaş direm / Kamudan anın etin yavlak yirem (Man. Tayr. 119'dan TS IV, 2562,11-12) 'Kime yar ya da kardeş dersem, herkesten çok onun etini (ben) yerim.'

ğ) Müsaade cümlesi

Baş cümle faaliyeti ile bir dereceye kadar zıt olan ama onun gerçekleşmesine engel olamayan yardımcı cümledir. Baş cümle faaliyetine başlangıçta zıttır ama sonra onun gerçekleşmesine müsaade eder. **Kim** bağlama edatını, bu tür yardımcı cümlelerde de görüyoruz. Ya tek başına, ya da '**gerçi**' ile birleşerek kullanılmıştır.

Gerçi kim söylendi bunda türk dili / İlle mâlûm oldu mânî menzili (BTK C 1. 301,2) 'Bu kitapta Türk dili söylendi, ama anlam menzillerine ulaşıldı.'

VASIFLAMA CÜMLESİ

Baş cümle öğelerini türlü yönlerden niteleyen veya iyelik münasebeti kuran yardımcı cümlelerdir. Bu cümleler nitelik (ilgileme) cümleleri, nicelik cümleleri ve baş cümlede bahsedilen bir şeyin iyisini bildiren cümleler olmak üzere üç ana gruba ayrılır.

1. Nitelik (ilgileme) cümleleri

a) İlgileme zamiri yardımcı cümlenin öznesidir

Dahı bir câhil kişi kim cömerd ola yiğrekdür Tanrı katında (BTK C 1. 365,6-7) 'Cömert olan cahil bir kişi, Tanrı katında daha iyidir.'

Mâl kim Tanrı bana virdi budur (BTK C 1. 262,5) 'Tanrı'nın bana verdiği mal budur.'

Olar kim cihandan sefer ettiler / Yerinde sözü kodular gittiler (TS IV. 2562,1-2) 'Cihandan sefer eden onlar, yerinde sözü bıraktılar gittiler.'

b) İlgileme zamiri yardımcı cümlenin nesnesidir

Her çerâğ ol gice kim gök yandurur / Şeyh anı bir âh ile söyündürür (BTK C 1. 274,2) 'O gece gökyüzünün yaktığı her ışığı Şeyh bir ah ile söndürür.'

Eyitgil şol çok düşmenler ve kuvvetlü muhâlifler dâsitânun / kim sağdan soldan ve önden artdan geleler (BTK C 1. 370,1-2) 'Şu, sağdan soldan ve önden arkadan gelen çok düşmanlar ve kuvvetli muhalifler destanını söyle.'

Firîsteleri dahı günilemezven, anı günilerven kim anasından doğmadı (TS IV. 2564,6-7) 'Melekleri dahi kıskanmam, anasından (daha) doğmamış (olan) onu kıskanırım.'

c) İlgileme zamiri, iyelik vasıflayıcısı olduğunda eksizdir

Her kimin kim aşkı var cahil değil / Zira her müşkil ana âsandürür (TS IV. 2564,15-16) 'Her kimin cahil olmayan aşkı varsa, ona her zorluk kolay gelir.'

ç) İlgileme zamiri datif, lokatif veya ablatif fonksiyonunda kullanıldığı takdirde, yardımcı cümlenin gösterme zamirinin datifi, lokatifi veya ablatifi de konur

ne ok kim biz aña atavuz biri togru varmaya (Marzu. 19 a14) 'Ona atmakta olduğumuz okun biri doğru varmasın.'

d) İlgileme kelimesinin nominatiften başka bir çekim hâlinde bulunması gerektiğinde

Genitif

nedür cezâsı ol kişinün kim senün ehlüne yavuz (Kıs. Enb. 74 a2-3) 'Senin ehline kötü olan o kişinin cezası nedir?'

Akkuzatif

Ol lokmayı, kim fil için düzdünüz, karınca kursağına nice sığa? (TS IV. 2564,9-10) 'Fil için düzdüğünüz o lokma, karınca kursağına nasıl sığar?'

Gördü kim bir koca, beli bükülmüş, gözünden yaş akar (TS IV. 2564,11) 'Beli bükülmüş, gözünden yaş akan ihtiyarı gördü.'

Datif

Ya'ni yöneldüm ol Tañrı'ya kim yiri gögi yaratdı (Kıs. Enb. 49 b12-13) 'Yani, yeri göğü yaratan o Tanrı'ya yöneldim.'

e) Vasıflama cümlesi bazen baş cümlenin yüklemine aittir

Ayet ma'nisi budur kim Tanrı Tebareke ve Taâlâ eydür (TS IV. 2561,24) 'Ayetin manası budur ki Tanrı Tebareke ve Teala söyler.'

2. Nicelik bildiren vasıflama cümlesi

Şol kadar gitdiler kim bu yir bir degirmen taşı kadar gözükdi (Kıs. Enb. 54 b1-2) 'O kadar gittiler ki bu yer bir değirmen taşı kadar göründü.'

Pes Hak Ta'âlâ şol hadde siñek veribidi kim her âdeme yüz biñ siñek üşdi (Kıs. Enb. 55 b1-2) 'Bunun üzerine Hak Teala o kadar sinek vermişti ki her kişiye yüz bin sinek toplandı.'

İy melik bilgil kim, ne kadar sen dünyâya bağlanasın ve aldanasın, ol artuk şeşilür ve ne kadar kim sen aña ulaşasın, ol senden eksilür (Marzu. 18 b6-7) 'Ey melik, bil ki, dünyaya ne kadar bağlanırsın ve aldanırsın, o daha çok çözülür ve ne kadar sen ona ulaşırsın, o senden (o oranda) eksilir.'

3. Baş cümlede bahsedilen bir şeyin iyesini bildiren vasıflama cümlesi

Anuñ kim oğlu kızı olmaya Tañrı Ta'âlâ anı kargayupdur (DK 13,4) 'Oğlu kızı olmayan onu Tanrı lanetlemiştir.'

Sonuç

Çalışmamızda, ilk örnekleri Uygurcada görülen **kim** bağlama edatlı yardımcı cümlelerin, Eski Türkiye Türkçesindeki örnekleri tasnif edilmiş ve işlenmiştir.

Uygurca metinlerde kullanılan **kim** bağlama edatlı yardımcı cümlelerin, Eski Türkiye Türkçesinde de aynı yapıda görev yaptığı görülmüştür. Yani '**kim**'li yardımcı cümleler, yeni bir kuruluş değil, Uygurcadakilerin bir devamıdır.

Diğer bağlama edatlı yardımcı cümleler gibi **kim** bağlama edatlı yardımcı cümleler de Türkçenin, Uygurca döneminden itibaren, medenî ve siyasî alışverişler sonucu Hint-Avrupa dillerinden bünyesine katılmış cümle türleridir. Gerçekte Türkçenin cümle yapısına aykırı olan bu bağlama edatları, başlangıçta çeviri yoluyla asılları ile dilimize geçmişlerdir. Daha sonraları onların yerini, Türkçede zaten var olan kelimeler almıştır. **Kim** de, edatlık görevine sonradan soyunmuş '**kim**' soru zamirinden başkası değildir.

Bu çalışmamızda da görülmüştür ki, Eski Türkiye Türkçesinde, **kim** bağlama edatlı yardımcı cümleler, en yoğun olarak kullanıldıkları dönemlerde bile Türk cümle yapısı içinde 'yabancı kuruluşlar' olarak kalmışlar, cümlenin doğal yapısını bozmuşlardır:

Olar kim cihandan sefer ettiler / Yerinde sözü kodular gittiler (TS IV. 2562,1-2) 'Cihandan sefer eden onlar, yerinde sözü bıraktılar gittiler.'

Nedür cezâsı ol kişinün kim senün ehlüne yavuz (Kıs. Enb. 74 a2-3) 'Senin ehline kötü olan o kişinin cezası nedir?'

Fakat bazı örneklerde **kim**'in, ilgileme cümlesinden ziyade fiili tenkit, tasdik eder hâlde kullanıldığı görülmüştür. Bunlar, yardımcı cümlesi 'tarz cümlesi' veya 'netice cümlesi' kuruluşunda olan örneklerdir.

Tarz cümlesi:

Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek (DK 81,1) 'Baba bana öyle bir kız alıver ki ben yerimden kalkmadan o kalkmalı.'

Netice cümlesi:

Sünüligi Depegözün gözine eyle basdı kim Depegözün gözi helâk oldı (DK 227,2) 'Süngüyü Tepegöz'ün gözüne öyle bastı ki Tepegöz'ün gözü helak oldu.'

Şöyle na'ra urdı, haykırdı kim tağ ve taş yangulandı (DK 227,3) 'Öyle nara attı, haykırdı ki dağ ve taş yankılandı.'

Şöyle urdı kim nideyim ben size (Yus. Zel. 5,12) 'Şöyle vurdu ki ben size ne edeyim.'

Bîçareyi sinlesi şöyle kısa kim iyeğülerin biri birine geçire (TS IV, 2565,23-24)
'Bîçareyi mezarı öyle sıkar ki, kemiklerini birbirine geçirir.'

KISALTMALAR

BTK C 1	Ötüken Neşriyat, <i>Büyük Türk Klasikleri C 1</i>
BTK C 2	Ötüken Neşriyat, <i>Büyük Türk Klasikleri C 2</i>
DK	Muharrem Ergin, <i>Dede Korkut Kitabı</i>
DLT	Besim Atalay, <i>Divânü Lugati't-Türk Tercemesi</i>
Kenz. Kü.	Kemâl Yavuz, <i>Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ</i>
Kıs. Enb.	İsmet Cemiloğlu, <i>14 Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi</i>
Kit. Ev.	Hasibe Mazıoğlu, <i>Ahmed Fakih Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe</i>
Marzu.	Zeynep Korkmaz, <i>Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi</i>
Mec. Nez.	Mustafa Canpolat, <i>'Ömer Bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir</i>
TDAYB	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	Türk Dil Kurumu
TAKE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TS IV	Tarama Sözlüğü IV
Yus. Zel.	Dehri Dilçin, <i>Şeyyad Hamza Yûsuf ve Zeliha</i>

KAYNAKLAR

- Canpolat, Mustafa (1982), *'Ömer Bin Mezîd Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, Ankara: TDK yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerine Sentaks İncelemesi*, Ankara: TDK yayınları.
- Çağatay, Saadet (1964), *Türkçede ki < erki*, TDAYB 1963, TDK Ankara: yayınları, s. 245-250.
- Devellioğlu, Ferit (1984), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.
- Dilçin, Dehri (1946), *Şeyyad Hamza Yûsuf ve Zeliha*, TDK yayınları, İstanbul.
- Dilçin, Cem (1988), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Eckmann, Janos (1988), *Çağataycada Yardımcı Cümleler*, TDAYB 1959, Ankara: TDK yayınları, s. 27-58.
- Ergin, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı I*, Ankara: TDK yayınları.
- _____ (1963), *Dede Korkut Kitabı II*, Ankara: TDK yayınları.

- Gabain, A. von (Çev.: M. Akalın) (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Grönbech, K. (Çev.: M. Akalın) (1995), *Türkçenin Yapısı*, Ankara: TDK yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1973), *Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi*, Ankara: Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988), *Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları*, TDAYB 1955, Ankara: TDK yayınları, s. 59-71.
- Mazıoğlu, Hasibe (1974), *Ahmed Fakih Kitâbu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe*, Ankara: TDK yayınları.
- Ötüken Neşriyat (1985), *Büyük Türk Klasikleri*, C 1, İstanbul.
- _____ (1985), *Büyük Türk Klasikleri* C 2, İstanbul.
- TDK : *Tarama Sözlüğü* C I (1988-1977) -IV, Ankara: TDK yayınları.
- Tekin, Şinasi (1966), *Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme*, TDAYB 1965, Ankara: TDK yayınları, s. 35-63.
- Yavuz, Kemal (1991), *Şeyhoğlu Kenzü'-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, Ankara: TDK yayınları.